Il-Mellieħa u l-inħawi mil-L saż-Ż

David Bartolo
B.(European Studies with History) (Hons.) (Melit.)

Fil-ħarġa ta' din il-pubblikazzjoni tas-sena l-oħra (2018) kont bdejt artikli qosra skont l-alfabet b'rabta mal-Mellieħa u minhabba l-ispazju, kont illimitajt il-kitba tiegħi bejn l-ittri A sal-K. Dan l-artiklu jidher li ntgħoġob sew mal-qarrejja u din is-sena ħa nkompli bl-artikli qosra bejn l-L u ż-Ż.

L

Il-Gran Mastru Lascaris

Il-Gran Mastru Franċiż Paul Lascaris Castellar (1636-1657), kien wieħed mill-ħames Gran Mastri li bnew sensiela ta' torrijiet biex tiġi mgħassa l-kosta Maltija. Dan il-Gran Mastru bena t-Torri l-Aħmar jew ta' Sant'Agata fl-1647 u kien lest fl-1649[1], u dak ta' Għajn Tuffieħa li nbena fl-1637[2].

Dan il-Gran Mastru baqa' magħruf l-aktar għall-espressjoni Wiċċ Laskri, għall-fatt li dan il-Gran Mastru kien magħruf għad-dixxiplina kbira u kien rażżan it-tbaħrit tal-kavallieri man-nisa fil-karnival[3].

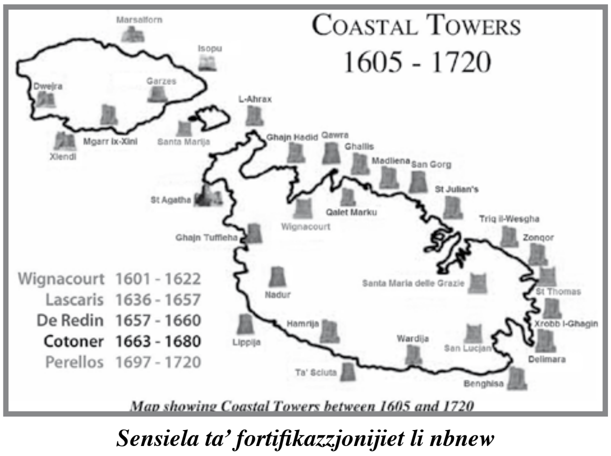

Sensiela ta' fortifikazzjonijiet li nbnew minn ħames Gran Mastri
(Sors: https://vassallohistory.wordpress.com/coastal-towers/)

M

Manuvri militari

L-inħawi tal-Mellieħa, speċjalment il-Bajja tal-Għadira, għal żmien twil kienu magħrufa għall-użu tagħhom biex isiru l-manuvri militari mis-Servizzi Ingliżi u anki l-alleati tagħhom, speċjalment mal-forzi Amerikani. Dawn l-eżerċizzji l-aktar li saru kienu fis-snin ħamsin u sittin tas-seklu għoxrin fl-eqqel tal-Gwerra l-Bierda.

Dawn il-manuvri kienu jikkonsistu f'taħriġ għall-iżbark fuq il-kosta u kienu jieħdu sehem fihom mijiet ta' persuni militari. Kienu jkunu d-diversi dinjitarji u kmandanti militari li kienu jiġu jsegwu dan it-taħriġ. Fost dawn insibu l-Aġent Prim Ministru Ġużè Ellul Mercer, Lord Mountbatten, il-Gvernatur Robert Laycock u saħansistra d-Duka ta' Edinburgh, il-Prinċep Philip[4].

N

Non Gode L'Immunità Ecclesiastica

Mal-faċċatta tat-Torri l-Aħmar, insibu lapida bil-kliem Latin "Non Gode L'Immunità Ecclesiastica". Din tfisser li dan il-post ma joffrix kenn għal persuni mfittxija mill-ġustizzja. Dawn il-lapidi huma l-aktar mwaħħla ma' diversi kappeli, imma peress li ġewwa l-imsemmi torri kien hemm kappella ddedikata għal Sant'Agata, din ir-regola kienet tapplika għal hemm ukoll.

Il-lapida mwaħħla mat-Torri l-Aħmar
(Sors: https://redtowermalta.wordpress.com/a-brief-tour/)

Dawn il-lapidi saru meta kien intlaħaq ftehim fl-1761 bejn il-Gran Mastru Emmanuel de Rohan-Polduc (1775-1797) u l-Isqof Bartolomeo Rull (1758-1769) biex titneħħa l-immunità ta' persuni mfittxija mill-awtoritajiet li kienu jfittxu refuġju f'postijiet reliġjużi[5].

O

Oqbra

Fl-inħawi tal-Mellieħa nsibu diversi oqbra taż-żmien Puniku u Ruman. Dawn jinsabu bejn tal-Ibraġ u l-Ħewwiexa f'Selmun, fil-widien ta' San Niklaw, Ġnien Ingraw, Santa Marija, tar-Rabti, tal-Kalkara u tal-Għansar kif ukoll fuq id-Dahar, f'tat-Tunnara fl-Aħrax, il-Manikata u n-Naħlija f'Għajn Tuffieħa[6].

Kumpless interessanti jinsab bejn tal-Ibraġ u l-Ħewwiexa f'Selmun. Dan jikkonsisti f'tlett oqbra Paleokristjani, barriera u kif ukoll kalati[7].

P

Il-Patata

Il-Patata f'Malta kontra l-ħsieb ġenerali mhux minn dejjem kienet tiġi mkabbra u kkonsmata ġewwa Malta. Din ġiet introdotta f'Malta fil-bidu sas-seklu dsatax imma sal-1850 din kienet rarità kbira fl-agrikultura Maltija.

Fl-ewwel esebizzjoni agrarja li saret f'Malta u li kienet fl-Imnarja tal-1854, l-uniku esebitur li kellu l-patata kien ċertu Giuseppe Bartolo mill-Mellieħa[8].

Q

Il-Qniepen tas-Santwarju

Is-Santwarju tal-Mellieħa għandu erba' qniepen u huma antiki sew. Il-qanpiena l-kbira kienet saret f'Firenze fl-1857 u kienet swiet £85. Wara din hemm oħra li hija waħda miż-żewġ qniepen tal-arloġġ tas-Santwarju. Din kien ħadimha Mikelanġ Sapiano, il-famuż arluġġar mill-Imqabba. Din il-qanpiena kienet saret fi żmien il-Gran Mastru Manoel de Vilhena (1722-1736) u fuqha hemm kemm l-arma tiegħu, kif ukoll dik tal-Isqof Apheran de Bussan (1728-1758).

It-tieni qanpiena saret fl-1832 mill-fonditur Leotta. L-aħħar waħda hija l-qanpiena ż-żgħira li hija l-qanpiena l-oħra tal-arloġġ. Din kienet ingħatat minn Giovanni Battista Dorell fl-1712 u għalhekk hija l-aktar waħda antika fost l-erba' qniepen[9].

R

Royal Lady

L-SS Royal Lady kien vapur ibaħħar bejn Malta u Għawdex li kien propjetà tal-kumpanija Gozo Mail Service Company u kien jopera bejn Ottubru 1938 u Mejju 1942, fejn safa attakkat u meqrud mill-ajruplani Ġermaniżi fil-port tal-Imġarr ġewwa Għawdex[10].

Fit-18 ta' Marzu 1942, dan il-vapur li kellu 209 passiġġieri, waqt li kien qed jidħol mal-moll tal-Marfa, safa attakkat mill-ajruplani Ġermaniżi Messerchmitts Bf109 Fs, fejn l-imsemmi vapur ġarrab xi ħsarat u kien hemm tliet persuni li kienu bl-uniformi, wieħed Ingliż u tnejn Maltin, li sfaw feruti[11].

S

Inċident tas-Sea Hawk

Fl-4 t'Ottubru 1956, ajruplan tal-ġlied Sea Hawk tal-Qawwa Navali Rjali kien waqa' inċidentalment fuq il-Mellieħa. Dan l-inċident kien seħħ waqt taħriġ militari li kien qed isir waqt il-Kriżi tas-Swejż, fejn l-Ingilterra flimkien ma' Franza u l-Iżrael invadew l-Eġittu.

L-ajruplan imsemmi kien ibbażat fuq l-*aircraft carrier* l-HMS Bulwark u kien iġġarraf f'Irdum id-Delli, fl-inħawi ta' Għajn Tuffieħa. Il-pilota kien uża l-*ejector seat* imma għal xi raġuni huwa ma nħallx minnu u lanqas il-paraxut ma nfetaħ sew. Huwa miet meta waqa' fi Triq is-Santwarju u ġie fi ġnien ta' dar privata. Il-bdot Ingliż kien Sub Lieutenant Gordon John Meredith minn Surrey, u kulma kellu kien dsatax-il sena[12].

T

Terremot fit-12 t'Ottubru 1856

Fis-siegħa neqsin kwart fil-għodwa tal-Ġimgħa 12 t'Ottubru 1856 seħħ terremot qawwi li kkawża bosta ħsarat. Dan kien ta' 7.7 fuq l-iskala Richter u l-epiċentru tiegħu kien Kreta, il-Ġreċja. Dan kien l-aktar terremot b'saħħtu fost is-seba' terremoti li nħassu f'Malta bejn l-1542 u l-1923 u li kkawżaw ħsarat fil-bini[13].

Fost il-bini li safa mġarraf kien it-Torri ta' Selmun jew kif inhu l-aktar magħruf bħala ta' Għajn Ħadid. Dan kien mibni mill-Gran Mastru De Redin (1657-1660) fl-1658[14]. Il-kanun tiegħu kien spiċċa mirdum fit-tafal ta' taħt ix-xifer ta' Għajn Ħadid u fl-1970 l-Għaqda Wirt Storiku Mellieħi tellgħu dan il-kanun u ġie mpoġġi fi Pjazza tas-Salib flimkien mal-lapida tal-istess torri fejn għadhom hemm sal-lum[15].

U

L-Università

Għal żmien twil fi żmien il-Medju Evu u l-ħakma tal-Ordni ta' San Ġwann, kien hawn il-Kunsill Popolari, jew kif inhu magħruf l-aktar bħala l-Università. Din kellha r-rwol li tieħu ħsieb is-swar u d-difiżi, l-amministrazzjoni fuq livell nazzjonali, tieħu ħsieb l-importazzjoni tal-qamħ u twassal l-ilmenti tal-Maltin lill-Viċi Re ta' Sqallija.

Rigward l-amministrazzjoni, l-Università kien ikollha diversi lmenti rigward artijiet tal-komun fil-Mellieħa li kienu qed jiġu maħtufa mill-familja Desguanez[16]. Dan seħħ lejn l-aħħar diċenji tas-seklu ħmistax meta qam inkwiet sew fuq dawn l-inħawi, l-aktar fuq Miżieb ir-Riħ[17].

L-Università kienet ukoll ħallset biex jinbena t-Torri l-Aħmar[18]. Hija kienet ukoll tħallas is-salarji tal-għassiesa fit-torrijiet l-Abjad u ta' Għajn Ħadid[19].

V

V.G.F.A.

Din bil-Latin tfisser "Voto Fecit Gratia Accepit", li hija "Il-Wegħda saret u l-Grazzja hija Milqugħa". Dawn l-ittri jidhru fuq diversi kwadri antiki tal-wegħdi li jkunu saru lill-Madonna fi knejjes antiki bħalma huwa s-Santwarju tal-Mellieħa.

Din il-kitba tkun qed tirreferi għall-wegħda li tkun saret minn xi ħadd u bħala apprezzament, din il-persuna tagħmel kwadru li jfakkar il-wegħda milqugħa tagħha u toffrih lill-knisja bħala rigal simboliku[20].

Ħafna minn dawn il-kwadri li jinsabu fis-Santwarju, kif jissejħu eżatt Ex-Voti, għandhom dawn l-ittri fuq l-pittura[21].

W

Il-Gran Mastru Alof de Wignacourt

Il-Gran Mastru Franċiż Alof de Wignacourt (1601-1622) għandu diversi konnessjonijiet mal-Mellieħa. Ewlenin fosthom huma d-devozzjoni li kellu lejn is-Santwarju, it-twaqqif tal-Monte di Redenzione delle Schiavi u l-aħħar inżul tat-Torok f'Malta fl-1614.

Dan il-Gran Mastru tant kien devot tas-Santwarju li kien iżur dan il-post darba fil-ġimgħa[22]. Fit-13 ta' Ġunju 1607, huwa kien waqqaf il-Monte di Redenzione li l-għan tiegħu kien li jinfdew kemm kavallieri u kif ukoll Maltin mill-jasar li kienu waqgħu fih fl-artijiet Misilmin. Il-konnessjoni mal-Mellieħa hija li waħda mara Katerina Vitale ħalliet ġidha kollu li kellha f'Selmun u l-inħawi għal dan l-għan[23].

Fis-6 ta' Lulju 1614, it-Torok għamlu l-aħħar inżul tagħhom f'Malta u attakkaw kemm in-naħa ta' Wied il-Għajn u ż-Żejtun, u kif ukoll in-naħat tal-Mellieħa[24].

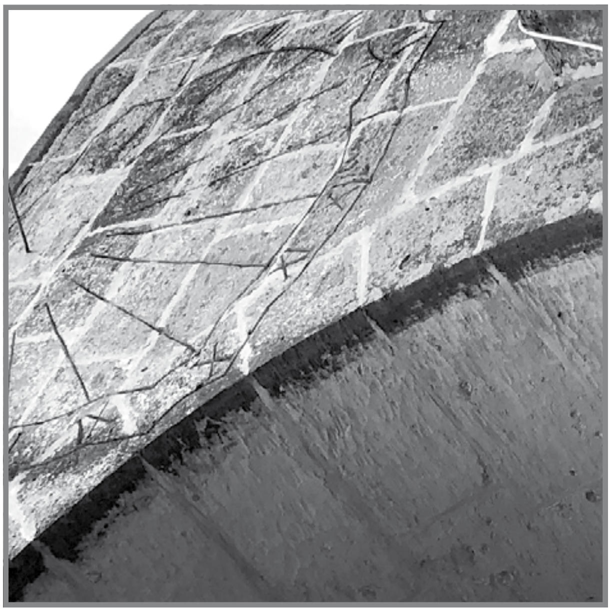

L-arloġġ tax-xemx li nsibu fil-Bitħa tas-Santwarju

X

Arloġġi tax-Xemx

Fil-Mellieħa nsibu żewġ arloġġi tax-xemx li huma f'postijiet pubbliċi u huma fl-istess akkwati. Wieħed jinsab fil-Bitħa tas-Santwarju fuq il-loġoġ kantuniera mal-kmamar li hemm fl-istess bitħa. L-ieħor jinsab mal-ħajt tal-Uffiċċju tal-Arċipriet li jagħti għal fuq l-ġnien tal-istess post.

Dak tal-bitħa, iħares lejn in-nofsinhar u huwa skolpit fuq il-ġebel u għandu n-numri Rumani. Dan kien ġie restawrat minn Dun George Fenech fl-1970[25]. L-arloġġ l-ieħor mal-ħajt tal-imsemmi uffiċċju jħares ukoll lejn in-nofsinhar.

Z

Francesco Zahra

Il-pittur Franġisk Zahra twieled l-Isla fl-1710 u miet fl-1773. Huwa l-aktar magħruf għal xogħlijiet artistiċi reliġjużi fuq l-istil Barokk Naplitan. Triq fil-Mellieħa hija msemmija għalih.

Dan il-pittur kien pitter is-saqaf tas-Santwarju fejn hemm l-artal. Dan juri t-Trinità Mqaddsa u għadd t'isfqijiet. Dawn l-isfqijiet kienu għaddew minn Malta fi triqthom lejn il-Konċilju ta' Kartaġni fis-sena 409. Teżisti tradizzjoni li l-Għar tal-Madonna tal-Mellieħa kien ġie kkonsagrat minn dawn l-isqfijiet [26].

Il-pittura mas-saqaf tas-Santwarju (Sors: http://www.atelierdelrestauro.com/en/gallery/gallery/15/wall-painting---the-wall-painted-ceiling-of-the-mellieha-sanctuary.htm)

Ż

Żbark fl-1614

Kif għedna qabel, f'Lulju 1614 it-Torok għamlu l-aħħar żbark tagħhom f'Malta. Il-Mellieħa dabbret ukoll parti minn dak l-iżbark. Fis-6 ta' Lulju, li kien il-Ħadd, it-Torok għamlu tentattiv jidħlu Marsaxlokk imma sabu reżistenza mit-Torri San Luċjan. Minn hemm telqu u żbarkaw f'Wied il-Għajn u attakkaw iż-Żejtun u wara sabu reżistenza qawwija mill-Kavallieri u l-Maltin.

Wara dan kollu, salpaw lejn it-tramuntana u ppruvaw jidħlu San Pawl l-Baħar, imma t-torri

t'hemm xejjen il-ħsieb tagħhom. Minn hemm ġew il-Mellieħa fejn żbarkaw l-Għadira u telgħu l-Mellieħa. Huma ħadu l-ilma mill-Għadira, ħarqu numru ta' djar u għamlu attakk fuq is-Santwarju fejn għamlu diversi ħsarat[27].

Il-ħsieb hu li jekk Alla jrid din l-enċiklopedija tkompli tinġabar u tiġi ppublikata matul iż-żmien. Jidher li hemm l-interess għal dawn it-tip ta' referenzi u min-naħa tagħna ħa nippruvaw inwieġbu għal din id-domanda. Żgur li din qatt ma tista' tkun konkluża u trid tiġi aġġornata ta' spiss, kemm għax il-Mellieħa u l-inħawi jipposjedu minjiera ta' fatti, eċċ., u kif ukoll dejjem jinstabu oħrajn ġodda, u l-avvenimenti ġodda ma jonqsu qatt.

Referenzi

1 Spiteri, S. (2017), p 111
2 Ibid, p 113
3 Morana, M. (2011), p 238
4 Bartolo, D. (2015), p 122
5 Bartolo, D. (2019), p 13
6 Vella, E. (2002), p 25
7 Bartolo, D. (2019), p 11
8 Cassar, C. (1994), p 24
9 Bezzina, J. (1988), pp 23-24
10 Debono, C. (2014), p 44
11 Ibid, pp 41-42
12 Said, M. A. (2002), p 11
13 https://vassallohistory.wordpress.com/earthquakes-in-malta/
14 Bartolo, D. (2019), p 14
15 Muscat, J. (2011), Ritratt nru 88
16 Buhagiar, M. (1984), p 7
17 Wettinger, G. (2002), pp 42-43
18 Bartolo, D. (2019), p 12
19 Zammit, V. (1987), pp 30-31
20 Morana, M. (2011), p 234
21 Muscat, J. (2009)
22 Bonnici, A. (1997), p 135
23 Wettinger, G. (1998), p 67
24 Debono, C. (2014), pp 22-26
25 Micallef, P.I. (1994), p 46
26 Muscat, J. (2010), p 30
27 Zammit, V. (1984), pp 24-25

Bibliografija

Bartolo, D. (2015), "Il-Militar fil-Mellieħa", *Banda Imperial Festa 2015*, Qrendi, Best Print.

Bartolo, D. (2019), "Postijiet ta' interess fil-Mellieħa", f'Sammut, J. (ed.), *Il-Mellieħa mal-Milja taż-Żmien, it-Tieni Volum*, Outlook Coop.

Bezzina, J. (1988), "Il-Qniepen tas-Santwarju", f'*Festa Marija Bambina 1988*, Fgura, Printwell.

Bonnici, Patri A. (1997), "It-triq li wasslet għall-Konsagrazzjoni tas-Santwarju tal-Madonna tal-Mellieħa fl-1747", fi *Ftuħ uffiċjali tal-Każin-Soċjetà Filarmonika La Vittoria 1997*, Fgura, Printwell.

Buhagiar, M. (1984), "Il-Parroċċa tal-Mellieħa fiż-żminijiet tan-nofs", f'*Festa Marija Bambina Mellieħa, 1984*, Fgura, Printwell.

Cassar, C. (1994), *Fenkata: An Emblem of Maltese Peasant resistance?* Ministry for Youth and the Arts.

Debono, C. (2014), *Wartime Mellieħa 1940-43 Volume 1 The role of the village during the Second World War 1940-43*, Ħannieqa Kotba Melleħin Nr 4- Kunsill Lokali Mellieħa.

Debono, C. (2014), "The late stages of the Ottoman *razzia* on Malta in 1614", f'Abela, R. (ed.), *The Turkish raid of 1614,* Wirt iż-Żejtun, Union Print .

Earthquakes in Malta https://vassallohistory.wordpress.com/earthquakes-in-malta/

Micallef, P. I. (1994) *Maltese Sundials*, Union Print.

Morana, M. (2011), *Bejn Kliem u Storja*, Qrendi, Best Print.

Muscat, J. (2009), *Ex Voto Santwarju tal-Madonna tal-Mellieħa*, Qrendi, Best Print.

Muscat, J. (2010), "In-Nawfraġju ta' San Pawl u l-Mellieħa", f'*Festa Marija Bambina 2010*, Qala, A&M Printing.

Muscat, J. (2011), *Il-Mellieħa, l-Istorja tagħha bir-ritratti*, Qala, A&M Printing.

Sant, M. A. (2002) "Ġrajjiet tal-Imgħoddi – It-Traġedja tas-Sea Hawk", f'*Mill-Qiegħa, Ħarġa 14, Mejju 2002,* Kunsill Lokali Mellieħa.

Spiteri, S. (2017), *The Fortifications of Malta,* San Ġwann, BDL.

Vella, E. (2002), "Il-wirt arkeoloġiku tal-qedem", f'Catania, J. (ed.), *Il-Mellieħa mal-milja taż-Żmien*, Veritas Press.

Wettinger, G. (1998), "Jerġa' jissewwa Bieb il-Mistra", f'*Leħen l-Imperial, Festa 1998*, Gozo Press.

Wettinger, G. (2002), "L-inħawi tal-Mellieħa fiż-Żmien Nofsani", f'Catania, J. (ed.), *Il-Mellieħa mal-milja taż-Żmien*, Veritas Press.

Zammit, V. (1984), "Is-Santwarju attakkat mit-Torok fl-1614", f'*Festa Marija Bambina Mellieħa, 1984*, Fgura, Printwell.

Zammit, V. (1987), "Fortifikazzjonijiet fit-Tramuntana ta' Malta matul il-perjodu tal-Ordni ta' San Ġwann", f'*Festa Marija Bambina Mellieħa 1987,* Fgura, Printwell.

SPECIAL OFFERS AVAILABLE IN STORE

Opening hours:
Mon – Tues 06.00 – 18.00
Wed 06.00 – 13.00
Thurs - Fri 06.00 – 18.00
Sat 06.00 – 14.00
Sun Closed

Ġo Ġo
MINI MARKET
Mario & Joanne Vella
Snajjin Street
Mellieħa, Malta
Tel: 21521445
Free Deliveries